

УДК 001.83'894'95',99 +401: 410

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Флорій Бацевич

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: kazagmov@franko.lviv.ua

Розглянуто проблему толерантної комунікації з урахуванням лінгвокультурних аспектів міжособистісної взаємодії мовців. Виявлені рівні й типи втілення толерантного міжкультурного спілкування, а також найважливіші категорії толерантного спілкування як мовного, мовленнєвого, комунікативного і риторичного явищ. На матеріалі аналізу паремій розглянуто ставлення носіїв української лінгвокультури до процесів комунікації з урахуванням осіб адресанта, адресата, ситуації спілкування. Запропоновано низку методів, методик і прийомів вияву чинників, які впливають на перебіг толерантного спілкування представників різних лінгвокультур.

Ключові слова: толерантна комунікація, лінгвокультура, комунікативна поведінка, комунікативна координація, комунікативна компетенція, мовна особистість, мовна поведінка, закони спілкування, принципи комунікації, максими спілкування, емпатія мовця, тональність спілкування.

Толерантність як „якість, що характеризує ставлення до іншої людини як рівноправної особистості й виявляється у свідомому підкоренні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що втілює в іншому інше (зовнішність, манера мовлення, смаки, спосіб життя, переконання тощо)” [14, с. 246], постає як надзвичайно складне поняття й вивчається низкою сучасних наук, наповнюючись у їх межах власним специфічним змістом. У спеціальній літературі виділяють політичну, релігійну, економічну, ґендерну, міжособистісну та інші типи толерантності [див. 23, с.5–6]).

Міжособистісна толерантність, у свою чергу, може виявлятися на різних рівнях, зокрема: „власне” міжособистісному (у безпосередніх і опосередкованих каналах комунікації щоденних контактах з іншими людьми), груповому (у межах сім'ї, трудового колективу, студентської групи тощо), міжгруповому (між установами, організаціями, партіями тощо), внутрішньодержавному, міждержавному та ін. Враховуючи культурні чинники, можна говорити про вияви внутрішньокультурної і міжкультурної толерантності. У всіх можливих випадках основою формування, підтримання і розвитку різноманітних форм вияву толерантності в людських спільнотах є міжособистісна інтеракція, найважливіший вияв якої – комунікативна взаємодія людей у суспільстві.

Рух гуманітарної думки другої половини ХХ ст. увиразнив ідею величезної ваги: людина не може існувати поза комунікацією; сутність людини значною мірою виявляється у спілкуванні з подібними собі. Як зазначають відомі американські психологи Пол Вацлавік, Джанет Бівін, Дон Джексон, “як би людина не намагалась, вона не може не комунікувати” [6, с. 11]. У цьому аспекті “особистість ... можна розуміти як продукт і результат її спілкування з іншими людьми, тобто як інтерсуб’єктивне утворення” [10, с. 33]. Як образно пише сучасна російська лінгвістка Світлана Тер-Минасова, “її Величність Комунікація править людьми, їх життям, розвитком, поведінкою, пізнанням світу і самих себе як складової цього світу... Спілкування – стовп, стрижень, основа існування людини” [20, с. 9]. На думку багатьох дослідників розуміння людини як *homo loquens* (“істоти, що розмовляє”) стає визначальним у гуманітарній сфері на найближчу перспективу.

Комунікація – один із найважливіших виявів соціальної інтеракції, безперервної взаємодії людей в суспільстві, в межах якої формуються, вдосконалюються, втілюються всі типи і форми поведінки людей, зокрема – поведінки толерантної. Комунікативна толерантність, на думку деяких дослідників, – емпірична основа формування інших видів толерантності (див., напр.: [19, с. 231]). Інакше кажучи, толерантність як позитивна моральна якість людини, сутність якої полягає в ціннісній ментальній установці на терпимість до думок, переконань і форм поведінки іншої особи, неповторності Іншого, – категорія перш за все міжособистісної інтеракції, основою якої є постійне спілкування членів суспільства. Вона виформовується як сукупність різних типів **компетенції**. Найважливішими серед них, на нашу думку, слід уважати: інтерактивну, мовну і дискурсивну компетенції.

Нижче, спираючись на спостереження у сфері комунікативної лінгвістики і міжкультурної комунікації, спробуємо окреслити найважливіші засадничі поняття категорії лінгвокультурної дискурсивної толерантності, а також сформулювати деякі найзагальніші методи, методики і прийоми виявлення в живому спілкуванні носіїв різних лінгвокультур мовних ознак толерантної комунікативної поведінки особистостей.

Однією з найґрунтовніших праць у царині дослідження поняттєвого апарату комунікативної толерантності в цілому, а також міжкультурної комунікативної поведінки, комунікативної компетенції є розвідка воронезького лінгвіста Йосипа Стерніна [19]. Учений пише про те, що толерантність повсякденної поведінки і спілкування людей обумовлена наявністю в їх свідомості толерантної установки, правил толерантної поведінки і спілкування [19, с. 331]. Відповідно, згадані складники свідомості в конкретній інтеракції з іншими особистостями виявляються, перш за все, у категорії комунікативної координації.

Комунікативна координація мовленнєвої поведінки учасників міжособистісного спілкування – багатоаспектна характеристика узгодженості їх мовленнєвих вчинків і мовленнєвих партій у діалогічній взаємодії як у цілому [5, с. 373 і далі]. Найважливішими складниками комунікативної координації є: узгодженість комунікативних інтенцій, кооперативність мовленнєвої поведінки, солідарність модально-оцінних смислів, унісонність тональності спілкування, симетричність комунікативної активності, важливість узгодженої оцінки комунікативного результату та деякі інші [5, с. 372–373].

Зрозуміло, що всі складники комунікативної толерантності у першу чергу залежать від дотримання учасниками комунікативного акту загальних (загальнолюдських) законів, правил, конвенцій, принципів і максим спілкування (див. детальніше про це в [4]). Однак надзвичайно важливими чинниками толерантності спілкування особистостей є дотримання ними етнолінгвокультурної специфіки цих законів, принципів, конвенцій, максим тощо, які сформувалися протягом віків існування певного етносу. Незнання чи неврахування цієї специфіки може стати причиною значної кількості комунікативних невдач (девіацій) та/або порушення толерантного спілкування як у межах однієї лінгвокультури, так і у випадку міжкультурної інтеракції. Так, наприклад, яскравий приклад неврахування специфіки моделювання соціальних статусів особи адресата в сучасній японській культурі, який мав своїм результатом комунікативний шок одного із учасників спілкування, розповідає журналіст-міжнародник В. Овчинніков (див. детальніше: [17, с. 13]):

Американський журналіст, акредитований в Японії, попросив свого японського колегу, що ніс свій матеріал у типографію, занести по дорозі також його статтю. Японець після цих слів остовпів, з великими зусиллями повернувся до тями і пішов сходами вниз, забувши про ліфт. “Як можна було звернутись до нього з таким проханням у його віці, статусі, до батька двох дітей? – дорікали американцю японські колеги. – Ви звернулися до нього як до простого кур’єра!”

Типи відмінностей у традиціях і нормах спілкування різних народів не в останню чергу пояснюється тим, що в межах кожної культури (як мегакультури етнічної, так і мікрокультури соціальних груп у межах спільної етнічної культури) наявне своє, часто неповторне, ставлення (ціннісні орієнтації) до найважливіших констант буття людини. Серед таких констант російський філософ О. Садохін, спираючись на численні праці лінгвістів, психологів, етнологів, виділяє наступні [18, с. 102–110]:

1. Ставлення до природи. Тут можливі три варіанти:

- природа сприймається як така, що контролюється людиною;
- природа сприймається як така, що перебуває в гармонії з людиною;
- природа сприймається як така, що обмежує людину.

У залежності від варіанта сприймання поведінкові реакції людей перебувають у діапазоні від вільного волевиявлення до фаталізму. Ця ознака культури, як і усі інші, впливає на комунікативну поведінку її носіїв і віддзеркалюється в міжкультурній комунікації, часто стаючи причиною різноманітних непорозумінь, упереджень тощо.

2. Ставлення до часу. За цим критерієм визначається домінантна скерованість людського життя в різних культурах, яка може бути зорієнтована в минуле, теперішнє і майбутнє. В культурах, зорієнтованих на минуле, домінують традиції, тісні сімейні зв’язки тощо. Орієнтованість на те, що відбувається “тут і тепер” спричиняє пунктуальність, поцінування свого і чужого часу. Орієнтація на майбутнє стає причиною меншої уваги до традицій, планування поточного життя з урахуванням можливого майбутнього тощо.

3. Ставлення до простору. Це перш за все використання так званого “особистого простору” в спілкуванні, дистанції в процесах інтеракції. Культури

з переважанням суспільного простору віддають перевагу невеликій відстані в спілкуванні, часто доторкаються один до одного, заходять один до одного без попередження тощо. У культурах з домінуванням особистого простору дистанція спілкування – не менше витягнутої руки, доторкування можливі лише з ритуальними цілями, візити завжди узгоджуються тощо.

4. Ставлення до спілкування. За цим критерієм культури поділяють на висококонтекстуальні й низькоконтекстуальні. Культури різняться своїм „читанням контекстів”, використанням прихованої інформації, яка є наявною у кожній конкретній конситуації спілкування. Чим більше контекстуальної інформації необхідно для розуміння соціальної ситуації, тим більш складною виглядає культура для зовнішнього спостерігача (іноземця). І навпаки, чим складніше організована культура, тим складніше зовнішнім спостерігачам (“чужинцям”) правильно зрозуміти і оцінити соціальну ситуацію спілкування. Високий контекст культури характеризується використанням щільного інформативного зв'язку його членів; низький контекст культури передбачає значно вільнішу сітку соціальних зв'язків і, відповідно, меншу залежність від культурного контексту і ситуації спілкування. Високий контекст культури формується багатьма чинниками, серед яких не останнє місце посідає “вертикальний” культурний контекст, що формується всім корпусом текстів культури. Люди, які володіють усіма складниками цього віками сформованого контексту, утворюють однорідну культурну спільноту, відчувають свою культурну спільність, перебувають у зоні “культурного комфорту”. До країн з високим контекстом культури традиційно зараховують Францію, Італію, Іспанію, Росію, Японію, країни Близького Сходу. На наше переконання, до країн з високим контекстом культури належить і Україна. Останнє, окрім усього іншого, означає, що в процесах соціалізації, спілкуванні носіїв української культури величезну роль відіграють різноманітні культурні тексти і, щоб зрозуміти цю культуру, органічно в неї ввійти, носієві іншої культури необхідно пізнавати значну кількість текстів культури.

5. Тип інформаційних потоків. В одних культурах інформація розповсюджується повільно, цілеспрямовано, з використанням спеціальних каналів, а тому має досить обмежений характер. В інших культурах система розповсюдження інформації діє швидко і широко, викликаючи відповідні дії й реакції. Для міжкультурної комунікації надзвичайно важливо враховувати швидкість і шляхи розповсюдження інформації в певній культурі.

6. Ставлення до особистої свободи. За цим критерієм культури поділяються на індивідуалістські й колективістські. Для перших притаманний акцент на особисте “Я” й на особистості як основній цінності суспільства, поцінування особистої ініціативи, позитивно оцінюється конкуренція з іншими індивідами тощо. Українська культура належить до такого типу. У колективістських культурах головним поняттям є “Ми”. Досягнення кожного індивіда асоціюється з груповою, соціальною діяльністю, групові погляди, цілі, потреби домінують над особистісними, а тому індивід залежить від колективу, несе відповідальність за все, що відбувається. Поцінюється співробітництво, спільна діяльність, скромність. Відмінності між культурами в цьому аспекті можуть стати причиною міжкультурних непорозумінь. Ю. Прохоров і Й. Стернін зазначають, що американці часто дивуються на затягування росіянами переговорів; росіяни ж обра-

жаються на занадто коротке спілкування, яке демонструють американці. Все це викликане різницею в приналежності росіян до культури колективістського типу, а американців – індивідуалістського [17, с. 14].

7. Ставлення до природи (сутності) людини. Існують культури, які вважають людину відпочатково гріховною. У таких культурах чітко визначаються поняття добра і зла, хорошого і поганого. Протиставленими є культури, в яких сутність людини вважається позитивною. Це стає основою визнання того, що поняття хорошого і поганого відносні, залежні від конкретних обставин. Норми поведінки і закони повинні застосовуватись в цих культурах гнучко.

Ці типи культур, як правило, комбінуються; змінюються в часі, однак, як зазначають дослідники, найчастіше все ж можна виявити певну домінанту, яка може служити класифікаційною для характеристики конкретної культури. Виділені та інші типи культур активно впливають на менталітет, світогляд (зокрема, мовний) їх носіїв, а через нього – на комунікативну поведінку окремих індивідів, які вступають, або потенційно можуть вступати в МК з представниками інших культур. Мовний світогляд завжди етнозорієнтований, в його основі лежать етнічні стереотипи, які належать колективному підсвідомому певного етносу [22, с. 160–161].

Перед дослідником особливостей ідіоетнічної комунікативної толерантності постає надзвичайно важливе питання щодо методів, методик і прийомів її виявлення в межах конкретної лінгвокультури. Нижче спробуємо сформулювати низку загальних підходів до виявлення етнолінгвокультурних особливостей толерантної комунікативної поведінки.

1. Зіставні, контрастивно-типологічні дослідження як успішної, так і девіативної комунікації представників різних лінгвокультур за різними критеріями. На даному етапі розвитку зіставних комунікативних досліджень домінує вивчення засобів ввічливості, початку та завершення комунікативної ситуації, специфіки комунікативної поведінки, принципів і максимум спілкування [2; 21] та деякі інші. Із цих досліджень стає зрозумілим, що толерантна, ввічлива комунікативна поведінка може варіюватись від незначних особливостей до суттєвих відмінностей у межах різних лінгвокультур. Як приклад таких відмінностей може служити толерантне ввічливе спілкування в межах комунікативної ситуації “гість – господар” у Давньому Китаї:

“Гість повинен був обов’язково принести господарю подарунок, причому останній залежав від рангу господаря (наприклад, шйдайфу ‘вченому’ потрібно було приносити фазана). На стук гостя до воріт виходив слуга і, дізнавшись про мету візиту, говорив: “Мій господар не сміє Вас прийняти. Ідіть додому. Мій господар сам навідається до Вас”. Говорячи це, слуга повинен був кланятися і тримати руки перед грудьми. Відвідувач, також тримаючи руки перед собою і нахиливши голову вперед, повинен був відповісти: “Я не смію завдавати клопоту Вашому господареві. Дозвольте мені зайти і вклонитися йому”. Слуга повинен був відповісти наступним чином: “Це занадто велика честь для мого господаря. Вертайтеся додому. Мій господар негайно прийде до Вас”. Перша відмова прийняти гостя носила назву “церемоніальної промови”, друга – “настійливого мовлення”. Після неї гість повинен був знову повторити свої наміри. Слуга, вислухавши гостя в третій раз, йшов до господаря і,

повернувшись, говорить: “Якщо Ви не приймаєте нашу настійливу відмову, мій господар негайно вийде зустрітись з Вами. Але подарунок господар не сміє прийняти”. Тоді гість повинен був тричі відмовитись від зустрічі з господарем, якщо його подарунок не приймуть. Тільки після цього господар виходив за ворота і приймав гостя” [13, с. 338–339].

2. Дослідження специфіки вияву найзагальніших принципів, конвенцій і максимум спілкування у межах конкретної етнолінгвокультури засвідчують можливість їх ідіоетнічного вияву. Так, наприклад, максима кількості інформації, сформульована як універсальна відомим аналітиком мови Гербертом Полом Грайсом [8], виявляється значною мірою лінгвокультурно зумовленою. Н. Трошина наводить наступні приклади: Підприємець із Тайланду пише своєму західному партнерові листа з проханням надіслати каталог його фірми і починає цей лист із повідомлення про свою освіту, суспільний стан і статус. З точки зору західного партнера він повідомляє зайву інформацію; з точки зору ж рідної тайської культури ця інформація вкрай потрібна для успішного ділового спілкування. Данський партнер вважає за необхідне детально проінформувати німецького партнера про історію розвитку своєї фірми, перш ніж сформулювати конкретну мету звернення, наприклад, запропонувати товар, причому зробить це з позиції продавця. Німецький же бізнесмен іде безпосередньо до своєї мети, характеризує переваги свого товару і послуг мовою потенційного споживача і виходить з того, що його інтереси найважливіші. Інакше кажучи, максима кількості є культурно обумовленою, не втрачаючи при цьому своєї актуальності для самого процесу комунікації. Уся справа в тому, як у даній культурі розуміють максимум “кількість необхідної інформації” [21, с. 236].

Такий важливий принцип спілкування як щирість також може значною мірою варіюватись у межах різних лінгвокультур. Так, порівняння паремій української і російської лінгвокультур (див., напр.: [1; 14; 15]) дозволяє зі значною мірою обережності говорити про те, що російський паремійний фонд віддзеркалює особливу роль максими відвертості в спілкуванні. Пор.: *Язык мой – враг мой: прежде ума рыщет, беды себе ищет; Лезет с языком, что с пирогом; Язык до добра не доведет* та ін. Комунікативною домінантою тут, мабуть, слід уважати прислів'я *Что на уме, то и на языке*. Можна сказати, що максима відвертості у спілкуванні росіян експлуатується активніше, ніж у спілкуванні українців. В українських пареміях більшою мірою підкреслюється важливість обережності суджень. Смисловими домінантами цього можуть служити прислів'я *Говори, та не проговорися; Говори, та назад оглядайся*.

3. Дослідження комунікативної поведінки „гросмейстерів спілкування” в межах різних етнолінгвокультур, тобто вивчення спілкування надзвичайно риторично вправних особистостей, які вміють налагоджувати, підтримувати і поглиблювати комунікативні контакти з найрізноманітнішими категоріями адресатів. Прикладом такого “гросмейстера спілкування” може служити Павло Чичиков із роману Миколи Гоголя “Мертві душі”, який надзвичайно майстерно міг стати “своїм” у спілкуванні з обмеженою Коробочкою, хамуватим Ноздрьовим, скупим Плюшкіним, “себе на уме” Собакевичем, романтиком Маниловим, досить вихованим і освіченим губернатором і манірними його доньками та іншими особами.

4. Багатовікова культура неконфліктного толерантного спілкування представників різних етносів відбилась у народній мудрості у вигляді прислів'їв, приказок, афоризмів, максим тощо. Вивчення і зіставлення таких мовних пам'яток народної культури в царині проблем комунікації – важливий складник виявлення законів неконфліктного спілкування, притаманних представникам конкретної лінгвокультури. Так, наприклад, аналіз збірника паремій (прислів'їв, приказок) українського народу [15] дозволяє говорити про низку констант толерантного міжособистісного спілкування, притаманного українцям. Паремії, пов'язані зі спілкуванням, зорієнтовані на особу адресанта (мовця), адресата (слухача), а також на взаємодію комунікантів в інтеракції, перш за все риторичні аспекти спілкування.

Адресант (мовець), підтримуючи толерантне спілкування, повинен:

а) ухилитися від конфлікту: *Покірне теля двох маток смочче; Не лізь поперед батька в пекло (в бійку, в сварку); Тримай губи подалі від скверни; Сварка не вирішує проблеми, а заганяє її в глухий кут;*

б) обережно, зважено висловлювати свої думки: *Слово не горобець, як вилетіло, то вже не піймаєш; Говори та назад оглядайся; Будь господарем свого слова;*

в) говорити вагомо, дотримуватися рівноваги між говорінням і слуханням: *Говори мало, слухай багато, а думай ще більше; Знай більше, а говори менше. Лихо говіркому, та недобре й мовчазному;*

г) йти на компроміс, поступки в спілкуванні: *Думай не лише про себе, а й про того, з ким справи маєш; Будеш інших слухати – мудрішим станеш; Хочеш мати вірного товариша – не критикуй;*

д) підтримувати рівноправні стосунки, уникати домінування, пригнічення співбесідника (адресата): *Не думай, що ти розумніший за інших; Будь уважний до людей і тебе цінуватимуть; Говори, але й іншому не перешкождай;*

е) бути уважним до особи адресата; при цьому надається перевага уважному мовчанню (слуханню) над висловленням своїх думок, почуттів тощо: *Ліпше мовчати, ніж сварку почати; Умій впору й помовчати; Більше слухай, а менше говори; Мало говори, а правдою дорожи та ін.*

Щодо особи **адресата (слухача)**, то народна мудрість високо оцінює його вміння:

а) уважно слухати, аналізувати мовлення адресанта (так зване емпатичне мовчання): *Сказане слово – срібло, а мовчання – золото; Мовчання гнів гасить. Більше слухай, а менше говори; Хто мовчить, той двох навчить.* При цьому мовчання повинне супроводжуватися активним підтриманням зворотного зв'язку з мовцем: *Мовчить, як пень; Не мовчи, хоч кивни;*

б) бути толерантним до адресанта, але й одночасно обережним щодо його комунікативної тактики: *За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся;*

в) враховувати думку адресанта, зокрема його критику: *Говорять на глум, а ти бери на ум та ін.*

Риторичні аспекти толерантного спілкування включають значну кількість виявів. Деякі з них:

а) негативне ставлення до багатослів'я, пишномовності: *Мало говори, а правдою дорожи; Менше говори – більше діла твори; Красно говорить, а слухати нічого;*

б) засудження брехні, неправдивої інформації, обману: *Брехнею світ пройде, назад не повернешся; Говори правду й тобі не брехатимуть;*

в) мовлення повинне бути переконливим, зв'язним, послідовним: *Добре тому жити, хто вмiє говорити; Говорить таке, що ні ладу, ні складу; Говорить п'яте через десяте* та ін.

5. Вивчення етностереотипів комунікативної поведінки як одного із різновидів стереотипів свідомості носіїв певної лінгвокультури. Зокрема, у низці лінгвокультур існують важливі для підтримки й ідентифікації їх членів типи дискурсів, непридатні іншим лінгвокультурам. У підручнику соціолінгвістики М. Вахтіна і Є. Головка з оперттям на праці Д. Відера і С. Пратта описуються ситуації, в яких носії північноамериканських індіанських лінгвокультур перевіряють приналежність конкретних осіб до так званих „справжніх індіанців” [6, с. 262–264]. Автори зазначають, що для того, аби вважатися „справжнім індіанцем”, недостатньо мати кровні зв'язки з іншими „справжніми індіанцями; відповідна ідентичність не закладена від природи, її потрібно „заробити”, певним чином поводячи себе з іншими і вибудовуючи „правильні” дискурси, притаманні „справжнім індіанцям”, тобто відповідно поводити себе в складних і різноманітних мовних і немовних практиках. Так, наприклад, „справжні індіанці” не повинні розмовляти з незнайомими; вони мають відповідно вести себе у випадках спеціальних комунікативних ситуацій, які влаштовуються як „спаринги” з метою перевірки на „справжність” окремих членів племені. Це спілкування, під час якого важливо у відповідності з традицією вживати вербальні й невербальні засоби спілкування. „Справжній індіанець” повинен „правильно” брати участь у розмові: певним чином вимовляти привітання, а також будувати діалог за особливими правилами (наприклад, не вести його безперервно, діалог повинен обов'язково містити досить довгі паузи тощо). „Справжній індіанець” повинен знати, що розмовляти взагалі необов'язково, мовчання доречно завжди. В залежності від ситуації „справжній індіанець” повинен уміти виконувати ролі вчителя і учня, особливо коли йдеться про передавання культурних знань. У ролі вчителя він повинен скупко, лаконічно, але дохідливо ділитися знаннями; в ролі учня – шанобливо і уважно слухати вчителя. При цьому зайві слова в обох типах ролей не потрібні: вчитель радше демонструє, ніж розповідає; учень уважно і шанобливо спостерігає і переймає.

Етностереотипи як стандартні уявлення про людей, які є членами іншого або власного етносу, про етноси в цілому можуть допомагати або стати на заваді толерантному спілкуванню.

Стереотипи етносів з бігом часу можуть змінюватись, але можуть також ставати основою етнічних упереджень. Останні часто використовують політичні демагоги, створюючи штучний образ зовнішнього ворога, протидія якому, на їхню думку, консолідує етнос, а насправді відвертає увагу від істинних винуватців у наявності того стану, в якому даний етнос перебуває. Ось чому велике значення мають різноманітні заходи, які дозволяють позбутись етнічних упереджень, знівелювати негативні стереотипи, зокрема, прямі контакти носіїв різних мов і культур, проведення різноманітних днів науки і культури, виставок, організація концертів, вивчення мов, безпосереднє перебування в середовищі іншої культури тощо.

Дослідження у межах однієї лінгвокультури дозволяють говорити про стереотипи віку, статі (ґендерні стереотипи), про стереотипи при виконанні певних соціальних ролей (наприклад, стереотипи сприйняття вчителя, судді, народного депутата тощо) та інші [12, с. 458]. Серед міжкультурних стереотипів виділяються стандартні оцінки інших етносів з боку їх національних традицій і звичаїв, ставлення до праці, до представників протилежної статі, моделей побутової поведінки, рис національного характеру, особливостей анатомії, фізичних рухів, мовлення та багато інших. Ось, наприклад, як виглядають інші етноси очима росіян: 1. Ставлення до праці: (а) *працьовитість*: японець – 34,5; естонець – 19; українець – 18; татарин – 10; поляк – 8; американець – 5; (б) *лінь*: росіянин – 26; поляк – 8; українець – 5. 2. Доброта: (а) *добрий*: росіянин – 33; поляк – 15; українець – 12; грузин – 9; татарин – 5; (б) *злий*: татарин – 5; естонець – 4. 3. Інтелект: (а) *розум*: японець – 37; росіянин – 24; татарин – 10; поляк – 8,5; американець – 7; француз – 7; грузин – 6; естонець – 5,5; українець – 4; (б) *глупота*: американець – 16; татарин – 11,5; естонець – 10; поляк – 8,5 [11, с. 337].

У комунікації в тій чи іншій формі ці стереотипи отримують мовну експлікацію – у вигляді слів, словосполучень, паремійних засобів (фразеологізмів, прислів'їв, приказок, афоризмів), наприклад: *вициганити*; *німецька акуратність*; *холодний, як англієць*; *піти по-англійськи*; *турок Царя Небесного*; *незваний гість гірше татарина* тощо. Те ж саме можна сказати щодо стереотипів у межах однієї лінгвокультури, наприклад, ґендерних: *жіноча логіка*; *розум, як у білявки*; *волося довге, а розум короткий*; вікових: *старий, як пень*; *посивів, а розуму не набрався*; професійних: *їм би лише різати* (про хірургів) тощо.

Проблема автостереотипів тісно пов'язана з таким важливим сучасним аспектом толерантності міжособистісних і міжетнічних зв'язків, яким є **політкоректність**. Так, наприклад, у США в останні роки уникають назв етносів, пов'язаних з їхніми антропологічними особливостями (кольором шкіри, розрізом очей тощо), замінюючи назвами на зразок *євроамериканці*, *афроамериканці* та інші. Етнос, який у низці країн називають *циганами*, воліє, щоб їх називали *ромами*. Приклади можна збільшувати.

6. Вивчення специфіки лінгвокультурної етикетизації спілкування, особливо етнічних табу в спілкуванні носіїв різних лінгвокультур. Дослідники виділяють три типи табу: мовні, тематичні й контактні. **Мовні табу** – це заборона вживання у мовному спілкуванні носіїв певної культури окремих слів і словосполучень. **Тематичні табу** – повна заборона для окремих осіб у конкретних ситуаціях спілкування розмов певної тематики. **Контактні табу** – це заборона на будь-які форми міжособистісного спілкування.

Серед мовних табу найбільш розповсюдженими є заборони на вживання нецензурних та матірних слів. Але в різних культурах спостерігаються також заборони на вживання певних імен і термінів спорідненості. Так, наприклад, у адигейців існує заборона на вживання у розмові власних імен людей, “які приносять нещастя” (злий, заздрісний, невдах тощо). За ними закріплюється загальник *ц|зими|уз* ‘той, кого не називають’. У тих же адигейців існує складна техніка називання родичів. Так, наприклад, невістка не може по імені звертатись до членів родини чоловіка. До свекрухи вона звертається *Нанэ, Гуащ-нанэ* ‘княгиня’. До свекра вона взагалі не може прямо звертатись, а в розмові про

нього з третіми особами повинна називати його *Дадэ* 'дідусь', *Дадэжь*, *Дипц* – 'князь', 'наш князь'. Якщо дитина серйозно захворіла, то колись у адигейців рекомендувалось замінити їй ім'я.

До заборон тематичного характеру можна зарахувати наступну: у черкесів не можна три дні нічого питати про свого гостя, хто він, звідки, куди йде тощо. Необхідно спочатку надавати йому почесні як гостю. У чоловіків черкесів не прийнято питати про їхніх дружин і дітей.

У народів Кавказу, як, зрештою, у багатьох племен американських індіанців, ще частково збереглися контактні табу. Так, у адигейців виділяють чотири типи згаданих заборон: 1) між чоловіком і жінкою (довший час, навіть 2-3 роки, ніхто не повинен бачити разом чоловіка і жінку); 2) між батьками і дітьми (чоловіки в присутності батька або інших старших осіб не розмовляють зі своїми дітьми, не беруть їх на руки тощо); 3) між жінкою і родичами чоловіка (свекор і невістка можуть роками не сказати один одному жодного слова, у той час як із свекрухою невістка розмовляє відразу); 4) між чоловіком і родичами жінки (чоловік декілька місяців після весілля не зустрічається з родичами жінки). [13, с. 67–68]. Зрозуміло, що в сучасних умовах подібні табу зустрічаються досить рідко і поступово відмирають.

Наведений перелік методів, методик і прийомів аналізу специфіки вияву етнолінгвокультурних особливостей комунікативної толерантності є далеко не вичерпний. З бігом часу методологія дослідження цього явища буде, без сумніву, удосконалюватися.

Отже, комунікативна толерантність як основа міжособистісної толерантності – комплексне поняття, яке включає в себе дотримання законів, правил, конвенцій, постулатів, максим неконфліктного спілкування, культури мовлення, всіх складників категорії ввічливості та багатьох інших чинників міжособистісної інтеракції із застосуванням засобів мови. Однак у міжособистісній комунікації основою, фундаментом толерантної поведінки є внутрішня культура людини, позитивне сприйняття світу і людей, які оточують особистість, уміння вчуватися (емпатувати) співбесіднику. Все це, безумовно, – наслідок виховання і самовдосконалення людини. Важлива складова – знання ідіоетнічних особливостей толерантного спілкування. Дослідження законів толерантної комунікації – важлива проблема сучасної гуманітаристики, перш за все таких її розділів як філософія мови, комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, лінгвістична прагматика, конфліктологія, психологія та інших.

Література

1. Ашукин Н., Ашукина Г. Крылатые слова. М.: Наука, 1970.
2. Бацевич Ф. "Русские" максимы общения: к постановке проблемы // Русское слово в мировой культуре. Круглые столы: Сб. докладов и сообщений. X Конгресс Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. СПб, 2003. С. 337–341.
3. Бацевич Ф. Основы коммуникативной лингвистики. К.: Академія, 2004.
4. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: "Довіра", 2007.

5. *Борисова И.* Русский разговорный диалог: зоны толерантного и нетолерантного общения // В кн.: Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2003. С. 371–396.
6. *Вахтин Н., Головкин Е.* Социолінгвістика і соціологія мови. Учебное пособие. СПб.: Издательский центр “Гуманитарная Академия”, Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2004.
7. *Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д.* Прагматика человеческих коммуникаций. М.: “Апрель-пресс”, “Эсмо-пресс”, 2000.
8. *Грайс Г.* Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1985. Вып. XVI. С. 217–237.
9. *Караулов Ю.* Что же такое “языковая личность?” // В кн.: Этническое и языковое самосознание. М.: Слово, 1995. С. 26–37.
10. *Ковалев Г.* Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия // В кн.: Межличностное общение. Хрестоматия. СПб.: Питер, 2001. С. 26–39.
11. *Куницына В., Казаринова Н., Погольша В.* Межличностное общение. СПб: Питер, 2001.
12. *Крысин Л.* Этностереотипы в современном языковом сознании // В кн.: Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2003. С. 458–462.
13. Национально-культурная специфика общения речевого поведения. М.: Наука, 1977.
14. Новая философская энциклопедия. М.: Энциклопедии России, 2001.
15. Прислів'я та приказки: у 3-х томах. К.: Дніпро, 1990–1991.
16. Пословицы русского народа: сборник В. Даля. М.: Наука, 1957.
17. *Прохоров Ю., Стернин И.* Русские: коммуникативное поведение. М.: “Флинта”, “Наука”, 2006.
18. *Садохин А.* Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. М.: Изд-во ЮНИТИ, 2004.
19. *Стернин И.* Толерантность и коммуникация // В кн.: Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2003. С. 331–344.
20. *Тер-Минасова С.* Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000.
21. *Трошина Н.* Этнотематические и стилистические проблемы межкультурной коммуникации в деловой сфере // Проблемы этнотематики. М., 1998. С. 24–56.
22. *Уфимцева Н.* Русские: опыт еще одного самопознания // В кн.: Этнокультурная специфика языкового сознания. М.: ИЯ РАН, 1996. С. 124–139.
23. *Хомяков М.* Проблема толерантности в христианской философии. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000.

LINGUO-CULTURAL ASPECTS OF COMMUNICATIVE TOLERANCE

Floriy Batsevych

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kazagmov@franko.lviv.ua

The paper dwells upon tolerant communication, taking into consideration the linguocultural aspects of interpersonal interaction among the speakers. The levels and types of tolerant intercultural communication are revealed, as well as the most important categories of tolerant communication as a language, speech and rhetorical phenomenon. The attitude of the representatives of the Ukrainian linguoculture to the communication processes is studied on the material of paremia analysis, taking into account the persons of addressor and addressee and the situation of communication. The work suggests a number of methods, methodologies and ways of revealing the factors which affect the course of tolerant communication among the representatives of different linguocultures.

Keywords: tolerant communication, linguoculture, communicative behaviour, communicative coordination, communicative competence, language personality, language behaviour, laws of communication, principles of communication, maxims of communication, speaker's empathy, tone of communication.

*Стаття надійшла до редколегії 21.09.2009
Прийнята до друку 20.01.2010*